

HİCRÎ I. ASIRDA EHL-İ BEYT İMAJI

*Dr. M.Bahaüddin VAROL**

Abstract

The Image of “Ahl-al-Bayt” in the First Century of Hijrah

The period after the death of the Prophet, is extremely important from the aspect of the Islamic history. Some concepts that emerged in this period caused struggles for ages. One of these concepts probably the most important one which is the concept of “Ahl-al-Bayt” is still being discussed almost everywhere even today. This concept is going to give us quite important information regarding the affairs, incidents and persons who lived at that time in terms of discussions revolving around the concept of “Ahl-al-Bayt” and its appearance and shaping. The reasons why this concept has been exploited in the Islamic society, can be observed in this century with early examples of this exploitation.

Giriş

Hz.Peygamber'in vefatıyla başlayan sürecin İslam Tarihi içerisinde nasıl bir öneme sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Hz.Peygamber önderliğinde her yönüyle birlik ve beraberliği sağlanmış olan İslam toplumunun, onun irtihaliyle karşı karşıya kaldığı otorite boşluğu ortaya yeni birtakım görüş, düşünce ve ideolojilerin daha kısa ve genel ifadeyle yeni tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sosyolojik ve reel bakış açısıyla düşünce, yorum, ilke ve pratik açıdan tek bir kişiye bağlı olarak ortaya konulan yeni bir olgunun, bu kişinin

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı.

ortadan kalkmasıyla bir boşluğa düşmesi, ilke bazında olmasa bile yorum ve yeni düşünceler noktasında farklı görüntülerin ortaya çıkması bir gereklilik olarak görülebilir. Bu olayın sosyolojik açısından yorumlanması farklı bir çalışmanın konusu olmalıdır. Bizim burada dikkat çekeceğimiz yön ise bu durumun siyâsî boyutu ve bunun dînî-îtikâdî alana yansımalarıyla İslam toplumunun aldığı şekil ve ortaya çıkan görüntü itibarıyla yorumlanması olacaktır.

Hz.Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ilk problem -Onun techiz, tekfin ve defniyle ilgili olarak o esnada çözüme kavuşturulan küçük çaplı bazı tartışmaları gözardı edersek- imamet, diğer bir ifadeyle hilâfet problemi idi. Hz.Peygamber'in yerine kim geçmeliydi? Bu kişi hangi özelliklere sahip olmalı ve nasıl seçilmeliydi? Bunlar gibi sorular ilk anda henüz zihinleri meşgul edecek ve şiddetli ihtilaflar çıkaracak düzeyde değildi. Ancak devam eden süreçte bu konular İslam toplumunu derinden sarsacak ihtilaf ve bölünmelerin sebebi olarak karşımıza çıkacaktır. İşte bu tartışmalardır ki ashab arasında görüş farklılıklarını ortaya çıkararak Hz.Ebubekir'in halifeliğine itiraz seslerinin çıkmasına sebep olmuştur. İşte bu tartışmalardır ki üzeri küllenmiş olan asabiyet-kabilecilik- ruhunun tekrar hortlamasına yani Haşimoğulları-Ümeyyegoğulları mücadelesinin tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır. Yine bu tartışmalardır ki Hz.Osman ve Hz.Ali'nin şehid edilmelerine, Cemel ve Sıffin savaşlarına, Hz.Ali-Muaviye mücadelesine, Hz.Hüseyin'in şehid edilmesine... kısaca sonu gelmez fitnelerin şuyû bulup asırlarca İslam toplumunu rahatsız etmesine sebep olmuştur. Ve sonuç olarak bütün bu tartışmalardır ki İslam toplumunun itikadi açıdan ikiye bölünmesine sebep olmuştur.

Ehl-i Beyt'in Önemi

İlk günden itibaren bu tartışmaların odağında yer alan bir olgu vardır ki, bugün bile pratik anlamda çözümlenmesi güç bir problem olarak karşımızda bulunmaktadır. Bu, Ehl-i Beyt olgusudur. Yıllar boyunca kim, ne ve nasıl olacağı tartışılmadan ve herhangi bir çözümleme getirilmeden kavramsal olarak uğruna kanlar dökülen, canlar verilen, isyanlar çıkartılan, devletler kurulup devletler yıkılan ütöpik bir yapıya büründürülen Ehl-i Beyt bugün bile aynı özelliğini sürdürmektedir. Genel olarak tarih boyunca müslümanlar Hz.Peygamber'e besledikleri sevgi, saygı ve hürmeti, onun yakın çevresi yani Ehl-i Beyti için de göstermeyi inançlarının bir gereği saymışlar, onlara samimi olarak sahip çıkıp kendilerine sevgi ve saygı ile muamele ederek hak ve hukuklarına hassasiyetle dikkat etmişlerdir. İşte bu samimi ve sarsılmaz duygu ki, bir takım insanları Ehl-i Beyt olgusunu kullanarak halkın güvenini kazanmaya ve

onları yanlarına çekmeye, söylem ve uygulamalarında Ehl-i Beyt'e yer verip temel argümanlarını bu çerçevede oluşturma noktasına itmiştir. Bu nedenle Ehl-i Beyt, kavramın siyâsî bir amaçla ele alınıp yorumlanmasından sonra hemen hemen her dönemde kişisel çıkar ve siyâsî menfaat açısından kullanılan, istismar edilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramın siyâsî açıdan tarihsel analizini yaptığımız zaman istismar yönünün ağır bastığını, farklı amaçlarla, farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda ve farklı kişiler tarafından istismar edildiğini açık bir şekilde görürüz. Bununla iddia ve ideallerine meşruiyet kazandırmayı amaçladıkları çok net bir şekilde görülmektedir. Bu çerçevede sunacağımız örnekler bu gerçeği ortaya koyan ve konunun bu noktada nasıl şekillendiğini gösteren ciddi deliller olacaktır.

Ehl-i Beyt'in Tanımı ve Değişim Süreci

H.I. Asır içerisinde şekillenmesiyle ilgili örneklere geçmeden önce Ehl-i Beyt kavramına giydirilmeye çalışılan anlamlar ve bu noktadaki karmaşıklığı ortaya koyması açısından İslamî terminolojideki Ehl-i Beyt tanımlamalarına bakmamız yerinde olacaktır.

İslam Tarihinin ilk dönemlerinden itibaren tartışmalı ve belirsiz görüntüsüyle problem olma özelliğini devam ettiren Ehl-i Beyt kavramının tanımlanmasının önünde birtakım zorluklar vardır. İlk olarak Arap dili içerisinde kelime anlamı yönüyle tabir esnek bir yapıya sahiptir. En dar şekliyle kişinin ailesini yani eşini ve çocuklarını ifade ederken, en geniş anlamıyla da kişinin tüm akra-ba ve kabilesini ifade edebilmektedir. Meseleye dini açıdan baktığımızda ise gerek Kuran'da gerekse sünnette bu tabire yöneltilen net bir tanımlamadan bahsetmek mümkün değildir. İslam'ın bu iki temel kaynağındaki kullanımlar daha sonraları üretilen tanımlamaları delillendirmek amacıyla kullanılmış, bu noktada çok aşırı görüşler ve zorlama yorumlara başvurulmuştur. Hz.Hüseyin'in şehid edilmesi İslam siyâsî tarihi için bir dönüm noktası olmasının yanısıra sözkonusu kavramımız için de yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Kavramımız açısından bu sürece "istismar süreci" dememiz belkide doğruyu en çok yansıtan bir ifade olacaktır. İşte bu süreçte üretilen yeni tanımlar ve bu tanımlar için uydurulan rivayetler Ehl-i Beyt'in kim ve ne olduğunu belirlemeyi imkansız hale getirmiştir.

Ehl-i Beyt'in tanımlanmasıyla ilgili olarak temel ayırım noktası meseleyi Kur'an ve Sünnet çerçevesi içerisinde ele alıp makul ve mantıklı izahlar getirmeye çalışan Ehl-i Sünnet ile bu kavrama yönelik geliştirdiği "Ehl-i Beyt: Hz.Muhammed, Hz.Ali, Hz.Fatıma, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin ile onun soyun-

dan gelen imamlardır” şeklindeki özel bir tanımla, itikadi ve sosyal argümanlarını bu kavram üzerine oturtan Şia arasında olmaktadır. Bu iki bakış açısı arasında net bir farklılık, diğer bir ifadeyle bir zıtlık vardır. İşte Ehl-i Beyt kavramı üzerindeki düğüm noktası burasıdır. Kavramı İslâmî terminolojide tartışmalı kavramlar arasında ilk sıraya taşıyan özellik de burada gizlidir.

“Ehl” ve “Beyt” kelimelerinden oluşan Ehl-i Beyt tabiri Arap dili içerisinde “ev halkı, hane halkı” anlamında her dönem ve her çağda kullanılmıştır. Kelime anlamı itibarıyla evde oturanları ve evde bulunanları ifade eden bu tabir bir kişiye izafe edildiği zaman o kişinin eşini (eşlerini) çocuklarını ve yakın akrabalarından olan tüm erkek ve kadınları içerisine aldığı kabul edilmektedir.¹ Kelime anlamının yanısıra bu tabire kavram olarak farklı dönemlerde daha farklı anlamlar yüklenmiştir. Cahiliye döneminde Mekke’de yaşayan Kureyş kabilesi, Kabeyi “Beyt” kendilerini de Ehl-i Beyt olarak tavsif ederken Kâbe’deki görevleri ve her yıl kabeyi ziyaret amacıyla gelen hacıların ihtiyaçlarının karşılanmasını kutsal bir görev telakki ediyor, şeref vesilesi sayıyordu. Kâbe’deki bu görevleri elinde bulunduran Haşim b. Abdimenaf hac mevsimi yaklaştığında Kureyş’e: “Ey Kureyş topluluğu, siz Allah’ın komşuları ve Ehl-i Beyti’siniz. Allah’ın ziyaretçileri bu mevsimde size gelecekler... Onlar Allah’ın misafirleridir ve ikrama en layık olan ziyaretçilerdir” diye hitap ettiğini görüyoruz.²

Hız.Peygamber döneminde Ehl-i Beyt tabiri tamamen kelime anlamına uygun olarak kullanılmıştır. Bu tabirle herhangi bir kimsenin ailesi ve çocukları ifade edilmiştir. Enes b. Mâlik, Rasûlullah’ın kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: “Ey evladım, evde hanımının (أهلك) yanına girdiğin zaman selam ver. Senin ve evinin halkı için (أهل بيتك) bereket olur.”³ Atâ b. Yesâr’ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir. Ebû Eyyûb el-Ensârî’ye: “Rasûlullah döneminde nasıl kurban keserdiniz?” diye sordum. Dedi ki: “Bir kimse kendisi ve ev halkı için (أهل بيته) bir koç keser, ondan yer, yedirir ve bugün olduğu gibi diğer insanlara da dağıtırdı.”⁴

¹ İbn Manzur, Cemâlüddin Muhammed Mükrim, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut, 1300 h, XI/29; İbn Sideh, Ebû’l-Hasen Ali b. İsmail, *el-Muhassas*, Thk: Komisyon, Beyrut, Thz., I/III, s.129; Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsü’l-Muhit*, Dımeşk, 1306h., III/331,332; Ezheri, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibü’l-Lüğâ*, Thk: Muhammed Abdü’l-Mün’im el-Hafâcî, Muhammed Ferruh, Kahire, 1964, VI/418; Zebidi, Muhibbüddin Ebü’l-Feyz Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcü’l-Arûs*, Beyrut, 1306 h, VII/217.

² İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Siratü’n-Nebeviyye*, Thk: Mecdi Fethi es-Seyyid, Tanta, 1995, I/183; Makrizî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitâbü’n-Nizâ’ ve’t-Tehâsum fî mâ beyne Benî Umeyye ve Benî Hâşim*, Thk: Hüseyin Mu’nis, Kahire, 1988, 39.

³ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *Sünenü Tirmizî*, Mısır, Thz., İsti’zân ve’l-Âdâb, 10.

⁴ Tirmizî, Edâhî, 8.

Diğer bir rivayette de Rasûlüllah, şehid olan kimsenin ailesinden (من أهل بيته) yetmiş kişiye şefaata edeceğini bildirmiştir.⁵

Ehl-i Beyt tâbiri ile, aynı şekilde Hz.Peygamber'in ev halkının, ailesinin kastedildiği rivayetleri de görmek mümkündür. Abdullah b. Ca'fer'den nakledilen bir habere göre Rasûlüllah herhangi bir seferden döndüğünde, onu ev halkından (من أهل بيته) çocuklar karşıladı.⁶ Yine aynı konuda Ebû Ümâme'nin: "Rasûlüllah'ın ailesinden (من أهل بيته) bir arpa ekmeği bile artmazdı"⁷ sözü de bu konuya güzel bir örnek olmaktadır. Abbas b. Abdülmuttalib'den nakledilen "Kureyş'den olan bir gurup kendi aralarında konuşurken biz onlara rastlayınca konuşmalarını keserlerdi. Nihayet bu durumu Rasûlüllah'a anlattık. Bunun üzerine Rasûlüllah şöyle dedi: "Birbirleri ile konuşurlarken benim Ehl-i Beyt'imden bir adamı görünce konuşmalarını kesen kavimlerin bu durumu nedir? Allah'a yemin ederim ki, Allah için ve bana yakınlıkları sebebiyle Ehl-i Beyt'imi sevmedikçe kişinin kalbine iman girmez"⁸ şeklindeki ifadesi yakın akrabaları bu çerçeveye içerisine almaktadır. Yine aynı çerçeveyi ifade eden diğer bir rivayet ise Hz.Ali'den nakledilen: "Kabileni ve yakınlarını uyar"⁹ ayeti nâzil olunca, Rasûlüllah Ehl-i Beyt'inden otuz kişiyi toplayarak yemek verdi ve onlara: "Kim benim borcuma ve sözüme kefil olmak, cennette benimle birlikte ve ehlim için benim halifem olmak ister?" diye sorduğunu diğerlerinden bir cevap gelmediğini kendisinin ise: "Ben Yâ Rasûlallah" diye cevap verdiğini¹⁰ haber veren rivayettir. Bu rivayet ile Hz.Peygamber'in yakın akrabaları için Ehl-i Beyt tabirinin kullanıldığını anlıyoruz.

Bu genel kullanımlardan ayrı olarak Ehl-i Beyt tabirinin bizzat Hz.Peygamber tarafından belli kimseler için kullanıldığını ortaya koyan bazı nakillere dikkat çekmemiz gerekmektedir. Zira bu rivayetler daha sonraları kav-

⁵ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebû Dâvud*, Beyrut, 1969, Cihâd, 28.

⁶ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî, *Sahîhu Müslim*, Beyrut, Thz, Fedâilü's-Sahâbe, 66.

⁷ Tirmizî, Zühd, 26.

⁸ İbn Mâce, Hafız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen*, Mısır, 1952, Mukaddime,11; Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Hacer, *es-Savâiku'l-Muhrîka alâ Ehlî'r-Rafdi ve'd-Dalâli ve'z-Zendeka*, Thk: Abdurrahman b. Abdullâh et-Türki, Kamil Muhammed Harrâd, Beyrut, 1997, II/659.

⁹ Şuârâ 26:214.

¹⁰ İbn Hanbel, İmâm Ahmed, *el-Müsned*, Beyrut, Thz., I/111. Bu konuya örnek olarak zikredebileceğimiz diğer bir rivayet de, Huneyn Vadisi'nde cereyan eden bazı olayları nakleden Câbir b. Abdillâh'ın, orada bulunan topluluktan bazılarının isimlerini verirken, Rasûlüllah'ın Ehl-i Beyt'inden dediği, Ali b. Ebî Tâlib, Abbas b. Abdülmuttalib, Fadl b. Abbas ve diğer bazı sahâbilerin isimlerini verdiği rivayettir. Bkz: İbn Hanbel, *Müsned*, III/376.

rama giydirilmeye çalışılan tanımlar için delil olarak ileri sürülmekte ve bu kim-selere münhasır bir olgu gibi telakki edilmektedir. Bu konuda örnek olarak zik-redebileceğimiz ilk hadis “Kisâ” hadisi olarak meşhur olan hadistir.¹¹ Bir çok farklı senedle nakledilen bu rivâyette nakiller arasında önemli metin farklılıklarının olduğu da bir gerçektir. Özellikle Şia'nın temel delil olarak sunduğu bu rivayetin Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki Hz.Aişe'den nakledilen şekli şöyledir. “Bir gün Rasûlullah, üzerinde siyah kıldan dokunmuş bir örtü olduğu halde erken vakitte evden çıktı. Karşısına Hasan geldi. onu örtünün altına aldı. Daha sonra Hüseyin geldi, onu da örtünün altına aldı. Daha sonra sıra ile Ali ve Fâtımâ geldi. Onların hepsini örtünün altına toplayıp: “Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden her türlü noksanlığı giderip sizi tertemiz kılmak ister”¹² ayetini okudu.”¹³ Bu rivayetin Ümmü Seleme'den nakledilen şekli ise şöyledir: “Fâtımâ bir gün elinde yemek tabağı olduğu halde Rasûlullah'ın yanına girdi. Rasûlullah ona: “Amcam oğlu nerede?” diye sordu. Fâtımâ evde olduğunu söyleyince, “onu ve iki oğlunu çağır” dedi. Onlar gelince Rasûlullah Hasan ve Hüseyin'i kucağına, Ali'yi sağına Fâtımâ'yı soluna oturttu. Sonra onları örtüye sararak sol eliyle örtünün uçlarını tuttu ve sağ elini yukarıya kaldırarak: “Allah'ım... Ehl-i Beyt'im... Onlardan her türlü noksanlığı gider ve onları tertemiz kıl” diye duâ etti.¹⁴

Kisâ hadisine benzeyen ancak, Vâsile b. Eskâ'dan nakledilen rivâyet, bize Rasûlullah'ın Vâsile'yi Ehl-i Beyt'i içerisine dahil ettiğini bildirmektedir. Nakle-dildiğine göre Vâsile b. Eski' şöyle demiştir: “Evinde Ali'yi sordum. Fâtımâ: “Rasûlullah'ı çağırılmaya gitti” dedi. Gelince Rasûlullah içeri girdi. Ben de gir-dim. Rasûlullah bir örtü üzerine oturdu. Fâtımâ'yı sağına, Ali'yi soluna, Hasan ve Hüseyin'i kucağına oturttu. Elbisesini onların üzerine örterek: “Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden her türlü kusuru giderip sizi tertemiz kılmak ister” ayetini okudu ve: “Allah'ım, bunlar benim Ehl-i Beyt'im, Ehl-i Beyt'im olmaya daha lâayık” dedi. Vâsile, bir kenardan seslenerek: “Yâ Rasûlallah, ben de senin eh-linden miyim?” diye sordum, dedi. Rasûlullah: “Evet, sen de benim ehlimsin”

¹¹ Hadis metninde geçen “Kisâ” kelimesi bu hadisin genel ismi olmuş, Ehl-i Beyt konusunda temel delillerden biri olduğu için de kısaca bu isimle anılmıştır.

¹² Ahzâb 33:33.

¹³ Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 61.

¹⁴ İbn Hanbel, Müsned, VI/298; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Tefsîru't-Taberî), Kahire, 1954, XXII/6, 7; Bu rivâyetin farklı lafızları için bkz: İbn Hanbel, Müsned, VI /296; VI/304 ve 305.

deyince Vâsile: “İşte hayatta en çok güvendiğim şey bu idi” demiştir.”¹⁵ Rasûlüllah’ın Ehl-i Beyt’i içerisine aldığı diğer bir sahâbî de Selmân-ı Fârisîdir. Hz.Peygamber’in: “Selmân bizden, Ehl-i Beyt’endir” hadisinin vârid olduğu olay ise Ahzâb harbi hazırlıklarıdır. Selmân, bu harbde hazırlıklar aşamasında hem hendek kazma fikrini vermiş, hem de kazma esnasında büyük gayret göstermiştir.¹⁶ Hendek kazımı esnasında bu şekilde gayret gösteren ve güçlü bir kişi olan Selmân hakkında Ensâr ve Muhâcirler: “Selmân bizdendir” diye söylemeye başlamışlar bunun üzerine Hz.Peygamber: “Selmân bizden, Ehl-i Beyt’endir”¹⁷ buyurarak, hem onu taltîf etmiş, hem de doğabilecek bir ihtilâfi sona erdirmiştir. Ehl-i Sünnet ve Şîa kaynaklarında nakledilen bu rivâyette, Selmân’ın da Ehl-i Beyt’den olduğu, bu çerçeveye bizzat Hz.Peygamber tarafından dahil edildiği anlaşılmaktadır.

Hulefâ-i Râşidîn Dönemi

Hz.Peygamber’in vefatından sonra gelişen olaylar içerisinde özellikle de hilâfet problemi çerçevesinde ilk anlarda Ehl-i Beyt’in direkt olarak kullanımı olmasa bile Hz.Peygamber’e yakınlığın vurgulandığı ve bu gerekçe ile Hz.Ebubekir’in halifeliğine itirazların yükseldiğine şahid oluyoruz. Hz.Ali ve Abbas’ın başını çektiği bu gruptaki kişiler, Hz.Ali’nin Hz.Peygamber’e olan yakınlığı nedeniyle hilâfette hak sahibi olduğuna ve bu hakkının gasp edildiğine inandıkları iddia edilmektedir. Ancak bütün bu olaylar çerçevesinde dikkati çeken önemli nokta Ehl-i Beyt tabirinin herhangi bir şekilde kullanılmamış olmasıdır. Bu da bize bu tabirin kavram olarak şekillenmesinin daha sonraki dönemlerde olduğuna dair önemli ipuçları vermektedir.

İlk dönem hilâfet problemi çerçevesinde Hz.Ali’nin merkez olarak gösterilmesi, diğer bir ifadeyle olayların sadece Hz.Ali ve diğerleri arasında cereyan etmesi bir yönüyle tarihi bir gerçeği yansıtmalarının yanısıra daha sonra gelişen olaylar nedeniyle Şîî düşünceye mensup kişilerin bu noktada çok fazla gayret gösterip olayları bu noktada yoğunlaştırmasının da büyük rolü olmuştur. Bizi bu tespite sevkeden tarihi gerçekleri görmezlikten gelmek mümkün değildir. Bu açıdan Sünnî kaynaklardaki rivayetler ile Şîî kaynaklardaki rivayetlerde nakledilen bilgilerin ve kullanılan ifadelerin farklılığı bizi yanıltmamalıdır. Zira Şîa

¹⁵ Taberî, Tefsir, XXII/7; Bu hadis Müsned’de de vardır. Ancak burada hadisin ikinci bölümü olan Vâsile’nin sorusu bölümü yoktur. İbn Hanbel, Müsned, IV/107.

¹⁶ Ya’kûbî, Ahmed b. Ebî Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb, Tarîhu’l-Ya’kûbî, Beyrut, 1995, II/50.

¹⁷ Meclisî, Şeyh Muhammed Bâkır, *Bihâru’l-Envâr*, Beyrut, 1983, XXII/319; Makrîzî, *Ma’rifetu mâ Yecibü li Âli’l-Beyti’n-Nebevî*, Beyrut, 1972, s.44 vd.

söylemlerindeki Ehl-i Beyt ile Ehl-i sünnet söylemlerindeki Ehl-i Beyt arasında kavram ve anlayış noktasında büyük farklılıklar, daha doğru ifade ile zıtlıklar sözkonusudur. Bu açıdan objektif bakış açısıyla olaylara bakan tarihçilerin verdikleri bilgilerle olayların çerçeve ve sınırını çizmek en doğru yargıyı bize sunacaktır.

Hz.Ebubekir'e biat edilirken Hz.Ali'nin neden orada bulunmadığına dair bir takım gerekçeler ileri sürülmüştür. Bütün bu gerekçelerin ötesinde gerçek olan husus Hz.Ali'nin böyle bir seçimden haberinin olmadığıdır. Hz.Ali böyle önemli bir meselede kendisinin unutulmasına veya diğer bir ifade ile bir kenara bırakılmasına kızmış, içerlemiş ve tepki göstermiştir. İşte Hz.Ali'nin bu tavrı daha sonraki dönemlerde şia tarafından hilâfetin Ehl-i Beyt'in hakkı olduğu konusuna delil gösterilmiştir. Halbuki nakledilen rivayetlerde Hz.Ali, bu hususu çok açık bir dille ifade ederek tepkisinin kendilerine haber verilmemesinden kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁸ Belâzürî'nin naklettiği bir rivâyet bize Hz.Ali'nin genel biatla biat ettiğini haber vermektedir. "Hz.Ebûbekir mescide gelmiş ve insanlar ona biat etmişlerdir. Abbas ve Ali, mescidden gelen tekbir seslerini duyunca -ki Rasûlüllah'ın techiz ve tekfini henüz bitmemişti- Ali: "Bu nedir?" diye sordu. Abbas: "Benim sana söylediğim gibi bu iş sana dönmeyecektir" dedi. Ali çıktı ve Ebûbekir'in yanına gitti: "Ya Ebâbekir, bizim de bu işte bir hakkımız yok muydu?" deyince, Ebûbekir: "Evet" dedi ve: "Ancak ben fitne çıkmasından korktum" diye cevap verdi. Ali: "Ben biliyorum ki, Rasûlüllah namaz kıldırarak seni görevlendirdi, sen mağaradaki iki kişinin ikincisisin,

¹⁸ Hz.Ebûbekir, Hz.Ali ve diğer Haşimoğullarının yanına gelip onlardan biat istediğinde, Hz.Ali: "Biz senin faziletini inkar etmiyoruz. Ancak bu hususta bizim de görüşümüzü alman gerekirdi" diye cevap vermiştir. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut Thz., III/208,209; *el-İmâme ve's-Siyâse*, Thk: Halil el-Mansur, Beyrut, 1997, I/20,21 (Bu eser İbn Kuteybe'ye nispet edilmektedir. Ancak bu konuda ciddi tereddütler nedeniyle sadece el-İmâme şeklinde referans vereceğiz.); Isbahânî, Ebû Nuaym, *Kitâbü'l-İmâme ve'r-Reddü ale'r-Râfıza*, Thk: Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî, Medine, 1994, s.262,263. İbn Kesîr de Hz.Ali ve Zübeyr'in: "Biz istişareden geri bırakıldığımız için kızmıştık..." dediklerini nakletmektedir. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1990, V/250. Şerhu Nehci'l-Belâğâ da ise bu düşünceleri daha açık bir ifade ile görmemiz mümkündür. Ebû Ubeyde, Hz.Aliye ümmetin ihtilafından korktuğunu söyleyince, Hz.Ali: "Allah biliyor ki, kalbimde ve nefsimde böyle bir istek yoktu. Yardımına ve düşüncelerime başvurulmamasına, düşmanlıkla ve inatla ayrı bırakılarak bu işten uzak tutulmama danıldım. Buna rağmen Allah'a hesap vereceğimi düşünerek, nefsimde engel oldum. İnşallah yarın gelip biat edeceğiz..." demiştir. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1965, VI/47,48.

ancak burada bizim de hakkımız vardı, sen bizimle istişare etmedin, Allah seni affetsin” dedi ve ona biat etti.”¹⁹

Belâzürî'nin verdiği bu bilgilere karşın İbn A'sem'in bu konuda naklettiği uzun bir rivâyette, Hz.Ebûbekir'e genel biatın yapıldıktan sonra onun Hz.Ali'yi çağırıldığını ve kendisine biat etmesini istediği belirtilmektedir. Hz.Ali, onun bu isteğine, onların hilâfete gelirken Rasûlüllah'ın kavminden olmayı şart koştuklarını²⁰ halbuki, kendisinin, kabile bağından da öte Ehl-i Beyt'ten olduğunu ifade ederek bu işin kendisine verilmesini istemiştir. Devam eden konuşmalardan sonra Hz.Ebûbekir onu biat edip etmemekte serbest bırakmış o da biat etmeden oradan ayrılmıştır.²¹ Şiî bir tarihçi olarak dikkat çeken İbn A'sem'in naklettiği bu rivâyetin gerek söylemler gerekse Hz.Ali'nin tavrı açısından başka kaynaklarda olmaması veya yakın rivayetlerle desteklenmemesi bu rivâyetin daha sonra üretilen rivayetlerden olduğunu ortaya koymaktadır.

Görüldüğü gibi bu olaylarla ilgili olarak nakledilen rivâyetler incelendiği takdirde varılacak kesin sonuç Ehl-i Beyt kavramının bu konuşmalar içerisine kullanılmamış olmasıdır. Gelişen bu olaylar çerçevesinde Haşimoğullarının Hz.Ali'nin halifeliği için özel gayret gösterip onu teşvik ve tahrik etme çabaları²² dikkate alınacak olursa bu olaylardaki söylemlerde Ehl-i Beyt veya Hz.Peygamber'e yakınlığın ötesinde kabile taasubunun ağırlığının olduğu görülecektir. Bu ise olayın çok farklı bir boyutunu ortaya koymaktadır.

Hz.Ömer'in halife tayin edilmesi ile ilgili olarak tüm müslümanların genel kabulünün olduğu bilinen bir gerçektir. Hz.Ömer'in tayini ile ilgili olarak Hz.Ali'nin görüşünü yansıtan bir rivâyet bize konunun Ehl-i Beyt tartışmalarından uzak ve bu kavramla ilgisi olmadığını göstermektedir. Hz.Ali, Hz.Ömer'in halife tayin edileceğini duyduğunda, Talha ile beraber Hz.Ebûbekir'e gidip, Hz.Ömer'in sert ve sinirli bir kişi olduğunu, yarın mahşerde Allah'a nasıl cevap vereceğini sormuşlar, Hz.Ebûbekir de: “Allah'a, ben bu işte ümmetin en hayırlısını seçtim derim” diye cevap vermiştir.²³ Hz.Ali'nin tavrını ifade eden bu rivâyet onun Hz.Ömer'in herkesçe bilinen özelliklerini sözkonusu ederek onun

¹⁹ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-Eşrâf*, Thk: Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî, Beyrut, 1996, II/263.

²⁰ Burada “İmamlar Kureyşten'dir” sözüne atıfta bulunmaktadır.

²¹ İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî, *el-Fütûh*, Beyrut, 1986, I-II/12,13.

²² Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz: Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, Konya, 2002, s.52 vd.

²³ İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1957, III/274; İbnü'l-Esîr, İzzüddin b. Ebî'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kamil fi't-Târih*, Beyrut, 1965, II/425,426.

halife olmasına değil, halifeliğinden sonra problem olabilecek hasletlerini ifade ettiğini göstermektedir. Nitekim, Hz.Ömer'e ilk biat edenler arasında Hz.Ali'nin de olması bu düşünceyi destekler mahiyettedir.²⁴ Hz.Ali'nin, Hz.Ömer'e biati hususunda Şîi düşünce sistemi içerisinde gerekçe bulmakta zorlanılmış ve: "Onun, aslında hilâfeti kendi hakkı olarak bildiğini, ancak buna rağmen İslam'ın yüksek menfaati karşısında fitne unsuru olmak istemediği için, kendisine biat edilen kişilerin yanında olup onlara biat ettiği"²⁵ şeklinde bir yorumla izah edilmeye çalışılmıştır.

Hz.Ömer'in halifeyi seçmek üzere tayin ettiği şûra ve bunun ortaya çıkardığı sonuçlar belki de bu dönemin en tartışmalı ve üzerinde en çok durulan bir konudur. Bütün bu tartışmalar ve gelişen olaylar çerçevesinde Ehl-i Beyt olgusunun yeri neresidir. Bu noktada bize ışık tutacak olan bazı rivayetlere göz atmamız yararlı olacaktır.

Hz.Osman'ın halife seçilmesinden önce sadece Şîi kaynaklarda gördüğümüz Hz.Ali'nin söylemlerindeki Ehl-i Beyt kullanımını bu noktadan sonra diğer kaynaklarda da görmeye başlıyoruz. Hz.Osman'ın halife olarak seçilmesi işi tamamlandıktan sonra mescidde bazı konuşmaların yapıldığını nakleden rivayet bu konuda güzel bir örnektir. Hz.Ali'ye isnat edilen konuşmada Hz.Ali; kendilerinin Beytü'n-Nübüvve'den olduklarını, aynı zamanda hikmetin kaynağı ve yeryüzündekiler için de eman olduklarını dile getirmiştir. Kendilerinin halifelik konusunda hak sahibi olduklarını, onu verdikleri gibi alacaklarını vurgulamış, Hz.Peygamber'in kendilerine ahdedtiği şeye ölünceye kadar sahip çıkacaklarını söyledikten sonra da, kendisinin İslam'ı ilk kabul eden olduğunu ileri sürerek hutbesini tamamlamıştır.²⁶ Her ne kadar bu rivayet Taberî'de nakledilmiş ise de hem Şîi düşüncenin savunduğu temelleri dile getirmesi açısından hem de Hz.Ali'nin daha sonraki söylemleriyle karşılaştırıldığında sıhhati konusunda ciddi tereddütler taşımaktadır.

Yapılan seçimde Hz.Ali'nin halife olmasını ümit edenler ise çeşitli şekillerde tepkilerini dile getirmişlerdir. Bunlardan biri olan Mikdad, Abdurrahman'a: "Ey Abdurrahman işlerde adaletle ve doğrulukla hükmeden kimseyi bir kenara bıraktın" deyince, Abdurrahman: "Ey Mikdad, vallahi

²⁴ Celal Seyyid, *Ali b. Ebî Tâlib -Dirâse an Hayatihi-*, Beyrut, 1997, s.142,143; Mahmud Şakir, *Târîhu'l-İslâmî*, Beyrut, 1991, III/252,253.

²⁵ Âl-i Yâsîn, Muhammed Hasen, *el-İmam Ali b. Ebî Tâlib -es-Sıra ve't-Târîh-*, Beyrut, 1978, s.40,41.

²⁶ Taberî, *Târîh*, IV/236; Safvet, Ahmet Zeki, *Cemheratü Hutabi'l-Arab*, Beyrut, Thz, I/269.

müslümanlar için çalıştım, eğer sen bu sözünle Allah'ın istediğini kastediyorsan ve onda isabet etmişsen, Allah iyiliklerin karşılığını verecektir” diye cevap vermiştir. Mikdad: “Vallahi, Nebî'den sonra şu Ehl-i Beyt gibi bir Ehl-i Beyt gelmemiştir. Şu Kureyş'e şaşıyorum, en bilgili ve verdiği hükümlerde en âdil kimseyi bir kenara bırakıyor, ama ben ona yardımcı olacağım.” Abdurrahman bunun üzerine: “Ey Mikdad, Allah'tan kork, senin bir fitne çıkarmandan korkuyorum” demiştir. Bu esnada birisi, Mikdad'a: “Allah sana rahmet etsin, kim bu Ehl-i Beyt ve kim bu adam?” diye sormuş o da: “Ehl-i Beyt Benû Abdülmuttalib, adam ise Ali b. Ebi Tâlib'dir” diye cevap vermiştir.²⁷ Görüldüğü gibi Ehl-i Beyt'ten kimin kastedildiğinin sorulması bu noktada kavramsal olarak o zamanda bile bir netliğin olmadığını ortaya koymaktadır.

Hz.Osman'ın şehid edilmesinden sonra isyancıların destek ve gayretleriyle halife olarak Hz.Ali'ye biat edilmiştir. Biatın tamamlanmasından sonra Hz.Ali'nin yapmış olduğu bir konuşma bundan sonra neler yapacağı ve neler olması gerektiği hususunda ipuçları vermesi yönüyle önemlidir. O bu hutbesinde Allah'a hamd ettikten sonra şöyle demiştir : “Hiç şüphe yok ki, şâni, yüce olan Allah insanları kurtuluşa götüren bir kitap indirdi. Bu kitabında hayrı ve şerri açıkladı. Öyleyse hayra sarılın ve şerri terk edin. Farzları Allah için yerine getirin ki sizi cennete götürsün. Allah, aşıkâr olan bir haram koydu ve müslümanların hürmetini bütün haramlardan daha ileride tuttu. İhlâsa ve müslümanların birliğine önem verdi. Müslüman hak edilen durumlar dışında insanların elinden ve dilinden emîn olduğu kimsedir. Müslüman'a eziyet vermek ancak eziyetin vacip olması durumunda helal olur. Umumun işini görmek için koşuşun. Özellikle ölenlerimize son hizmeti yerine getirin. Zira, insanlar önünüzden, kıyamet ise arkanızdan sizi kuşatmıştır. Güçlük çıkartmayınız ki ayıplarınız gizli tutulsun, çünkü insanlar başkalarına bakarlar. Allah'ın kullarına kötü davranmaktan sakının, ondan korkun, üzerinde bulunduğunuz topraklardan ve sahip olduğunuz hayvanlardan sorumlusunuz. Yüce Allah'a itaat edin. Ona isyanda bulunmayın. Hayır gördüğünüzde onu alın şer gördüğünüzde ise onu terk edin. Hatırlayın ki, bir zamanlar siz yeryüzünde az ve güçsüz idiniz...”²⁸ Görüldüğü gibi Hz.Ali bu konuşmasında daha önceki rivayetlere konu olan halifelüğün kendi hakları olduğu ve bu haklarının gasp edildiği ile ilgili en küçük bir ifade sözkonusu değildir. Şayet iddia edildiği gibi böyle bir durum

²⁷ Muhammed Rıza, *el-İmam Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut, Thz, s.45,46.

²⁸ Seyf b. Ömer, *ed-Dabî el-Esedî, el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, Tasn: Ahmet Râtîb Armûş, Beyrut, 1993, s.95.

sözkonusu olsa idi kendisine biat edilmiş bir kişinin yapacağı ilk konuşmalar içerisinde mutlaka bunun yer alması gerekirdi. Zira bu hakkın teslimi ve artık bu hakkın bir daha kendilerinden uzaklaşmaması için gerekli önemli bir vurgu olacaktır. Halbuki Hz. Ali vefat etmeden önce yaralı olarak geçirdiği birkaç gün içerisinde bile insanlardan kendisine gelerek, vefat etmesi halinde kendilerine bir halife tayin etmesini isteyenlere: “Sizi Rasûlullah’ın bıraktığı gibi bırakıyorum”²⁹ demesi ve yine Cündeb b. Abdillâh’ın: “Seni kaybedersek Hasan’a biat edelim mi?” sorusuna “Size bunu ne emrederim, nede nehyederim”³⁰ diyerek, herhangi bir teklifte bulunmaması, onun halifelik için herhangi bir hak veya Ehl-i Beyt’e aidiyeti gibi bir düşünceye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Şayet o böyle bir düşünceye sahip olmuş olsa idi, çok zor ele geçirdiği halifelik için bir başkasına geçmesini engellemek üzere hemen oğlunu görevlendirirdi ki onun böyle bir hareketi o dönemde hiçbir ihtilâfla da karşılaşmazdı.

Hz. Ali’nin hilâfete gelmesinden sonra cereyan eden hadiseler içerisinde yine Ehl-i Beyt ile ilgili bir vurgunun olmadığını görüyoruz. Gerek Cemel’de gerekse Siffin’de nakledilen bazı konuşmalarda bazı hususlara vurgular yapılmıştır. Ancak Ehl-i Beyt kavramının kullanıldığı bir vurgunun olmayışı bize bu tabirin siyâsî bir kavram olarak şekillenmesinin daha sonraki süreçte ortaya çıktığını göstermektedir. Mesela Cemel’de çarpışma öncesi görüşmelerin yapıldığı bir esnada Hz. Ali, Talha’nın kendisine gelmesini istemiş, o yanına gelince de: “Sen Rasûlullah’ın: “Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur. Allah’ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol” dediğini duydun mu?” diye sormuş, o da: “Evet” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ali: “Peki niçin benimle savaşıyorsun?” diye sorunca da, Talha unuttuğunu ifade ederek oradan uzaklaşmıştır.³¹ Yine çarpışmanın devam ettiği bir sırada Hz. Ali ile Zübeyr’in şu konuşmaları nakledilmektedir. Hz. Ali Zübeyr’e: “Ey Ebâ Abdillâh, hatırlıyor musun, seninle ben el ele tutuşmuş olarak Rasûlullah’la karşılaştık. Rasûlullah beni göstererek sana dedi ki: “Bunu seviyor musun?” sen: “Evet” demiştin. Sonra: “Ancak sen onunla çarpışacaksın ve sen haksız olacaksın” demişti. Bunun üzerine Zübeyr: “evet hatırlıyorum diye cevap verdi.”³² Bu

²⁹ İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/13; Heytemî, I/115.

³⁰ Taberî, Târîh, V/146,147; Mes’ûdî, Ebü’l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcû’z-Zeheb*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1987, II/425; Belâzürî, Ensâb, III/262.

³¹ Beyhakî, Ebibekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-İtikâd*, Beyrut, 1986, s.217.

³² İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabatabâ, *el-Fahrî fî Adâbi’s-Sultâniyye ve’d-Düveli’l-İslâmiyye*, Beyrut, thz, s.87; Gılâbî, Muhammed b. Zekerîyya b. Dînâr, *Vak’atü’l-Cemel*, Thk: Şeyh Muhammed Hasen Âl-i Yâsîn, Bağdat, 1970, s.38,39.

konuşmadan sonra Zübeyr'in savaş meydanından çekilmek istediği ve tam gideceği esnada durumu öğrenen Mervan b. Hakem'in ona bir ok atarak onu öldürdüğü nakledilmiştir.³³

Cemel vak'ası sonrasında, Taberî'nin naklettiği bir rivâyet bu çerçevede önemli bazı hususları ihtiva etmektedir. Hz.Ali ile Hz.Hasan arasında geçen bir konuşmayı nakleden bu rivâyet, Hz.Hasan'ın babasına bazı tavsiyelerde bulunduğunu ancak, babasının bu tavsiyeleri dikkate almadığı için bu hâdiselerin ortaya çıktığını söylemektedir. Hz.Ali onun bu sözlerine şu cevabı vermiştir: “Vallahi ey oğlum, ben olayların böyle olmasını istemedim. Rasûlüllah vefat ettiğinde, emirlik konusunda benden daha layık bir kimse olmadığı halde insanlar Ebûbekir'e biat ettiler. Onlar gibi bende biat ettim. Ebûbekir vefat ettiğinde ben yine halifelğe en layık kişi olarak görünüyordum idim. Ancak insanlar Ömer'e biat ettiler. Ben de onlar gibi biat ettim. O vefat ettiğinde yine benden daha layık bir kimse yoktu. Ancak o beni altı hissedenden birine pay sahibi yaptı. İnsanlar Osman'a biat etti ben de onlar gibi biat ettim. Sonra insanlar Osman'a isyan etti ve onu öldürdüler. Sonra da kendi istekleriyle bana gelip biat ederek itaat ettiler. Bu nedenle ben de bana muhalefet edenlerle, Allah'ın benimle onlar arasında hüküm vermesine kadar mücadele edeceğim”³⁴ Görüldüğü gibi bu rivâyet, Hz.Ali'nin, baştan itibaren halifelğin kendi hakkı olduğuna inandığını ve meşru halife olarak kendisine karşı mücadele edenlerle sonuna kadar mücadelede kararlı olduğunu vurgulamakla birlikte herhangi bir Ehl-i Beyt vurgusunu ihtiva etmemektedir.

Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'in Siyâsî Mücadelelerinde Ehl-i Beyt İmajı

Hz.Hasan'a halife olarak biat edilmesi içinde bulunulan ortam ve şartlar açısından çok farklı özelliklere sahiptir. Bu itibarla nakledilen rivayetlere baktığımız zaman artık Ehl-i Beyt tabirinin kavram olarak yerleşmeye başladığını gösteren bilgilere rastlamaktayız. Hz.Hasan'ın Kûfe halkına seslendiği konuşmasındaki şu ifadeler bu açıdan önemlidir: “Ey insanlar, beni biliyorsunuz, eğer bilmeyen varsa ben, uyarıcı, müjdeleyici ve Allah'a davet edici Muhammed Rasûlüllah'ın oğlu Hasan'ım. Ben Ehl-i Beyt'tenim. Öyle Ehl-i Beyt ki, Allah onlardan her türlü kusuru gidermiş ve onları tertemiz kılmıştır. Yine Kuran'da,

³³ Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbârü't-Tivâl*, Thk: Ömer Faruk et-Tabbâ', Beyrut, 1995, s.139,140.

³⁴ Taberî, *Târîh*, IV/458; krş: Beyhakî, *el-İ'tikâd*, 215,216.

“Kim bir iyilik yaparsa biz onu kat kat artırırız...” ayetiyle ifade olunup, kendilerine sevgi beslenilmesi Allah tarafından farz kılınan Ehl-i Beyt'tenim. Bu ayetteki iyilik Ehl-i Beyt'e yapılan iyiliktir.”³⁵ Görüldüğü gibi Hz.Hasan kendisini açık bir şekilde Ehl-i Beyt'ten olduğunu söylemekle kalmayıp Ehl-i Beyt'in hususiyetlerini ve faziletlerini de belirtmiştir. Bu ifadelerin Şîî düşüncenin Ehl-i Beyt'in fazilet ve üstünlükleri noktasındaki söylemleri ile örtüşmesi açısından dikkat çekicidir. Ancak buna rağmen, Hz.Hasan'ın kendilerinin Ehl-i Beyt olmalarından dolayı halife olmaları gerektiği şeklinde bir düşüncesinin olmadığını hem bu konuşmasından hem de sonraki faaliyetlerinden anlamaktayız. Yine, yukarıdaki rivâyete benzeyen diğer bazı rivâyetlerdeki bir husus dikkatimizi çekmektedir. Hz.Hasan: “Allah bizim hakkımızda “Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden her türlü kusuru giderip sizi tertemiz kılmak ister” ayetini indirdi” deyince oradakiler: “Siz onlar mısınız?” diye sormuşlar, Hz.Hasan da: “Evet” diye cevap vermiştir.³⁶ Rivâyette ifade edilen halkın “Siz onlar mısınız?” diye sorması, onların bu kavramın kimleri içerisine aldığını bilmediklerini ve bu kavramın toplumun gündeminde olmadığını ortaya koymaktadır.

Hız.Hasan'ın konuşmalarını nakleden diğer rivayetlerde bu şekilde bir Ehl-i Beyt vurgusu yoktur. Mesela Muâviye'nin, halifeliği Hız.Hasan'dan devralmak için Kûfe'ye gelmeden önce Nuhayle'de toplanan halka bir konuşma yaptığı, bu konuşmasında da Hız.Ali ve Hız.Hasan için ağır sözler söylediği nakledilmektedir.³⁷ Hız.Hasan da bu konuşmaya cevap olarak şöyle demiştir: “Ey Ali'den bahseden... Ben Hasan'ım, babam Ali'dir. Sen Muâviye'sin, baban da Sahr'dır, annem Fâtımâ senin annen ise Hind'dir. Benim dedem Rasûlullah, senin deden Harb'dir. Benim nenem Hatîce, seninki Kuteyle'dir. Allah bizden, soyu yönünden en düşük, geçmişî şerli, küfür ve nifakta en kıdemlimize lanet etsin...” demiş, orada bulunanlarda buna âmin demişlerdir.³⁸

Hız.Hasan Muaviye ile barış yapıp hilâfeti ona teslim ettiğinde kendi taraftarları arasında tenkit edilmiştir. Hız.Hüseyin ona yaptığı bu barışla babasını yalanladığını ve Muâviye'yi doğruladığını söylemiş, Hız.Hasan ise ona: “Sen

³⁵ İsfahânî, Ebu'l-Ferac Ali b. Hüseyin, Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn, Thk: Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut, 1987, s.62; Safvet, Cemheratü Hutabî'l-Arab, II/7,8.

³⁶ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Beyrut, 1970, V/459; İbn Hanbel, el-Müsnedü Ehli'l-Beyt, Thk: Abdullah el-Leysî el-Ensârî, Beyrut, 1988, s.10; Ayrıca bazı rivayetlerde bu sözü Hız.Hasan'ın değil Ali b. Hüseyin'in (Zeynel Abidin) söylediği ifade edilmiştir. Taberî, Tefsir, XXII/8; Heytemî, II/656.

³⁷ Belâzürî, Ensâb, III/288.

³⁸ İsfahânî, Mekâtîl, 77,78.

sus ben bunları senden daha iyi bilirim” şeklinde cevap vermiştir.³⁹ Kendisini tenkit eden insanlardan bir kısmı onu “müslümanların yüzünü karalayan” olarak nitelerken diğer bir kısmı da fasıklık ve kafirlikle itham etmişlerdir.⁴⁰ Ona yönelen bu tenkitler sadece Kûfe’de kalmayıp Medine’ye döndüğünde orada da devam etmiştir. Medine’ye geldiğinde Ali b. Muhammed b. Beşîr el-Hamedânî ve Süfyân b. Leylâ onun yanına gitmişler ve: “Selam sana ey mü’minlerin zilletlisi” demişlerdir. Hz.Hasan: “Selam size gelin, oturun. Ben müslümanların zelîli değil izzetlisiyim. Muâviye ile anlaşmamda kendi menfaatimi düşünmedim. Ancak çevremdeki insanların harbden çekindiklerini görünce, sizden ölümü uzaklaştırmak istedim. Bu konuda sizlerden hiçbir şey gizlemiş değilim” diye cevap vermiştir.⁴¹ Görüldüğü gibi bu konuşmalar çerçevesinde de herhangi bir Ehl-i Beyt vurgusu görülmemektedir.

Hz.Hasan’ın vefatından sonra Hz.Hüseyin’in Yezid’in halifeliğini kabul etmemesi ve devamındaki süreçte meydana gelen hadiseler İslam Tarihinin önemli safhalarından biridir. Sayılan genel unsurların dışında Hz.Hüseyin hareketini özel kılan en önemli hususiyet onun Hz.Peygamber’in Ehl-i Beytinden olması idi. Gerçektende bu husus, belki de onun diğer hadiseler gibi tarih süreci içerisinde yok olup gitmesini engelleyen ve günümüze kadar gelmesini sağlayan en önemli özellik olmuştur. Ancak biz onun girdiği mücadelesinin hiçbir merhalesinde, bu özelliğini söz konusu ettiğini görmüyoruz. Hareketinin başlangıç sürecinde zaman zaman Hz.Peygamber’e olan yakınlığını ve nesep olarak üstünlüğünü zikretmesine rağmen,⁴² Hz.Ali ve Hz.Hasan’ın bazı söylemlerinde kullandıkları gibi, Ehl-i Beyt kavramını kullanmadığına şahit oluyoruz. Mesela Kerbelâ’da muhalif ordu ile karşı karşıya kaldığı anda yaptığı konuşmasında kendisinin kim olduğunu sorarak söze başlamış ve: “kendinize gelin ve dikkat edin, beni öldürmeniz ve hürmetimi ayaklar altına almanız size helal mi? Ben peygamberinizin kızının oğlu değil miyim? Rasûlullah’a ilk iman eden amcasının oğlu ve vasîsinin oğlu değil miyim? Şehidlerin seyyidi Hamza babamın amcası değil mi? Cafer-i Tayyâr amcam değil mi? Rasûlullah’ın benimle kardeşim hakkında: “Bu ikisi cennet gençlerinin efendileridir” dediği size ulaşmadı mı?” diyerek kendisinin Rasûlullah’ın kızının oğlu olduğunu birkaç kez daha

³⁹ İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, III/405.

⁴⁰ Ebûbekir İbnü’l-Arabî, Kadı Muhammed b. Abdillâh, *el-Avâsım mine’l-Kavâsım fî Tahkîki Mevâkifî’s-Sahâbe*, thk: Muhibbuddîn Hatîb, Beyrut, thz, s.197, 198.

⁴¹ Dîneverî, 204, 205.

⁴² *El-İmâme*, I/162,163.

vurgulamıştır.⁴³ Hz.Hüseyin de Hz.Hasan'da olduğu gibi, karşı karşıya kaldığı bu zor anında, karşısındaki müslümanların vicdanlarına tesir edecek bu konuşmayı yapmıştır. Bu konuşmada dikkatimizi çeken husus, onun Rasûlullah ve diğer büyük ashâbla olan bağlantısını zikretmesine rağmen Ehl-i Beyt tabirinin bu konuşma içerisinde geçmemiş olmasıdır. Aynı şekilde Hz.Hüseyinin çeşitli konuşma ve mektuplarında da Ehl-i Beyt tabirinin kullanılmadığına şahit oluyoruz. Eğer, kavramın o anda, özellikle Hz.Hüseyin'in karşı cephesini oluşturan Kûfeliler arasında böyle bir anlamı bilinse ve önem verilse idi Hz.Hüseyin, Rasûlullah'ın kızının oğlu olduğunu vurguladığı gibi, özellikle tâbir ve kavram olarak Ehl-i Beyt'ten olduğunu daha fazla vurgular idi. Bu da bize, onun şehid edilmesine kadar geçen sürede Ehl-i Beyt'in bir üstünlük ve ayrıcalık sebebi kabul edilip belli bir zümreye hasredilmediğini göstermektedir. Bu esnada dikkatimizi çeken diğer bir husus, Ehl-i Beyt kavramının, Hz.Hüseyin'in çevresindeki insanlarca da kullanılmamasıdır. Şayet böyle bir kullanım vaki olsa idi, bu sahih rivâyetlere yansır ve ondan sonraki olaylar içinde ciddi bir mesned teşkil ederdi.

Algılanış ve uygulama yönüyle Ehl-i Beyt kavramı açısından Hulefâ-i Râşidîn dönemi, Hz.Peygamber döneminin bir uzantısı olmuştur. Hz.Hüseyin'in şehid edilmesine kadar geçen sürede kavramın tanımında herhangi bir değişikliğe veya siyâsî alan itibariyle kendisine bir fonksiyon yüklenmediğine şahit oluyoruz.

Hz.Hüseyin'in Şehid Edilmesinden Sonra Ehl-i Beyt Kavramı

Ehl-i Beyt kavramının siyâsî faaliyetler içerisinde, siyâsî amaçlar için kullanılmasının ilk ciddi örneklerini biz Hz.Hüseyin'in şehid edilmesinden sonraki dönemde görüyoruz. Henüz Şîa'nın da net bir oluşum olarak ortaya çıkmadığı bu dönemde belirginleşen bazı fikirler, Ehl-i Beyt'in intikamı ve hilâfet hakkının sadece onlara ait olduğu iddiası ile ortaya çıkarak, Ehl-i Beyt'ten önce hilâfete geçenlerin bu makamların gâsıpları olduğunu ve Ehl-i Beyt haricinde hiç kimsenin halifelik makamına oturamayacağını savunmuşlardır. İşte kavrama yüklenen bu yorum, kavramın tanımlanma sürecinde daha önceki dönemlerden kendisini ayıran ve kavramı siyâsî olaylar içerisine çeken temel sebep olmuştur.

Ehl-i Beyt hakkında ortaya çıkan bu görüşler, beraberlerinde diğer bazı siyâsî ve itikâdî fikirlerle birlikte gelişerek, siyâsî ve fikrî ekolleri, hatta İslam dünyasındaki ilk itikâdî bölünme olan Şîa hareketinin ortaya çıkmasına sebep

⁴³ Safvet, *Cemheratü Hutabi'l-Arab*, II/52,53.

olmuştur. Bu fikrî temayüllerden etkilenen İslam toplumu ve bu toplumun idaresine talip olan insanlar kendilerini Ehl-i Beyt'e nispet etme, diğer bir ifade ile hareketlerinin herhangi bir noktasını Ehl-i Beyt'le ilişkilendirmek suretiyle siyâsî idareye sahip olmak istemişlerdir. Aslında bu ilişkilendirme, siyâsî idareyi ele geçirmede olduğu gibi insanların vicdanlarını hoşnut etmede ve onların devlete bağlılıklarının manevi temellerini oluşturmada kullanılmıştır. Yoksa güç unsurdan yoksun hiçbir hareket salt Ehl-i Beytlik iddiasıyla siyâsî ideallerini gerçekleştirememiştir.

Ehl-i Beyt'in son neferi olan Hz.Hüseyin'in şehid edilmesi bütün müslümanların gönüllerinde derin bir yara açmış ve bunun acısı yıllarca İslam toplumlarında varlığını devam ettirmiştir. İşte bu nedenle biz Ehl-i Beyt kavramının Hz.Hüseyin'in şehid edilmesinden sonraki süreçte daha yoğun olarak kullanıldığını görüyoruz. Ancak burada, bu kullanımların hangi ortamlarda ve niçin kullanıldığına dikkat çekmemiz gerekecektir. Zira bizzat Ehl-i Beyt zürriyetinin içerisinde olduğu bir takım hareketlerin yanında Ehl-i Beyt ile herhangi bir bağı olmaksızın sadece savundukları düşüncelere taraftar toplamak yada bu düşünceleri meşrulaştırmak için kavramı kullanan hareketlerin varlığı sözkonusudur. Bu açıdan bakıldığı takdirde kavramın ne zaman ve niçin siyâsî olaylar içerisinde kullanılmaya başladığına dair önemli ipuçları elde edilecektir.

Gerek Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'in neslinden olup Kerbelâ hâdisesinden kurtulmuş olan Ehl-i Beyt zürriyeti, gerekse Hz.Ali'nin Hz.Fatıma'nın dışındaki hanımlarından olan çocukları, Zeyd b. Ali'nin 122/740 yılındaki ayaklanmasına kadar geçen yaklaşık yarım asırlık süre içerisinde bizzat bir isyan hareketi içerisinde olmamışlardır.⁴⁴ Ehl-i Beyt davası ile öne çıkıp hak iddia edebilecek olan Ehl-i Beyt zürriyetinden Ali b. Hüseyin ile oğulları Muhammed b. Ali (el-Bâkir) ve Ca'fer b. Ali (es-Sâdik)'in siyasetle ilgilenmedikleri gibi Benû Ümeyye ile de iyi ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır.⁴⁵ Diğer taraftan Hz.Hüseyin'in torunu olan Zeyd b.Ali'nin⁴⁶ 122/740 yılında giriştiği isyan hareketinde dikkatimizi çeken en

⁴⁴ Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* çev: Ethem Ruhi Fiğlalı, Ank.1981, s. 57.

⁴⁵ Ya'kûbî, II/303 vd.

⁴⁶ Zeyd b. Ali hakkında geniş bilgi için bkz: Belâzürî, *Ensâb*, III/427 vd.; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk: Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, 1985, V/389 vd.; Ebû Zehrâ, Muhammed, *İmam Zeyd*, Terc: Salih Parlak ve Ahmet Karababa, İst. 1993, s.40 vd.; Ziriklî, Hayrüddin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969, III/98,99; Abdüşşâfi, Muhammed Abdüllatîf, *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Ümevî*, Byy, 1984, s.486,487; Dineverî, 316; İbn Abdîrabbih, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, *el-İkdü'l-Ferîd*, Kahire, 1962, IV/482.

önemli husus, “Ehl-i Beyt” kavramının sıkça ve önemli bir mesned olarak kullanılmasıdır. Zeyd, Kûfe halkından biat alırken: “Biz sizleri Allah’ın kitabına, Peygamber’in sünnetine, zalimlerle cihada, zayıfları savunmaya, haksızlığa uğrayanların zararlarını telafi etmeye, zulmü kaldırmaya ve Ehl-i Beyt’e yardım etmeye çağırıyoruz. Bunlar üzerine biat ediyor musunuz”⁴⁷ şeklinde bir konuşma yapmıştır. Aynı şekilde Abdullah b. Ca’fer b. Ebî Tâlib’in torunu olan Abdullah b. Muaviye’nin de 127/744 yılındaki isyan girişiminde “er-Rıza min Âli Muhammed” sloganını kullanmış olması dikkati çeken diğer bir noktadır.⁴⁸ Abdullah’ın, Âli Muhammed’e mahsus unsurlardan istifade etmesi, o dönemde Ehl-i Beyt’e duyulan sevgi ve saygının bir sonucu olsa gerektir. Daha hareketin başında iken Kûfe halkının onu tahrik ederken: “Halkı kendine davet et, Benû Hâşim hilâfete Benû Mervan’dan daha layıktır”⁴⁹ demeleri bir ölçüde bu psiko-sosyal durumu gösterir mahiyettedir.

Genel olarak naklettiğimiz rivâyetler ve cereyan eden hâdiseler bu dönem içerisinde Ehl-i Beyt zürriyetinin durumu hakkında bilgi vermektedirler. Buna göre, Ehl-i Beyt zürriyeti, Hz.Hüseyin’in şehid edilmesinden sonra bir hareket birliği içerisinde olmamışlardır. Onlardan kimileri Emevi idaresi ile iyi geçinmeyi sürdürerek kendilerini ilme vermişler, kimileri de çeşitli sebeplerle siyâsî otoriteye karşı çıkan insanların teşvik ve tahrikleriyle isyan hareketine girişmişlerdir. Bütün bunların hepsinde ortak olan husus ise Ehl-i Beyt sevgisi ve saygısının, toplumun her kademesindeki insanların tümünün gönlündeki yerinin aynı olmasıdır. Bu nedenle de ortaya çıkan hareketler ister siyâsî olsun ister dînî-itikâdî olsun kendilerini Ehl-i Beyt veya Ehl-i Beyt zürriyeti ile ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Bu insanları Ehl-i Beyt zürriyetinden olması veya olmaması uygulamada herhangi bir farklılık göstermemiştir.

Ehl-i Beyt İstismanı

Hz.Hüseyin’in şehid edilmesinden sonraki süreç içerisinde, her ne kadar Ehl-i Beyt zürriyeti uzun bir süre siyâsî hareketlerden çekilmiş ise de, biz bu dönem içerisinde de bazı isyan ve siyâsî otoriteye karşı tepki hareketlerine şahit oluyoruz. Bu hareketlerin, Ehl-i Beyt zürriyetinin çıkardığı hareketlerle benzerlik ve farklılık gösteren yönleri vardır. Benzer yönleri birtakım siyâsî ve iktisâdî çıkarlar elde etmenin yanında hareketlerin her aşamasında Hz.Hüseyin’in inti-

⁴⁷ Taberî, *Târîh*, VII/172,173; Belâzürî, *Ensâb*, III/434; İbn A’sem, VIII/316,317; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, V/233; Zirîklî, III/99.

⁴⁸ İsfahânî, Ebû’l-Ferac Ali b. Hüseyin, *Kitâbü’l-Eğâni*, Beyrut, Thz, XII/228.

⁴⁹ İsfahânî, *el-Eğâni*, XII/228.

kamının alınması ve hareketin Ehl-i Beyt'le ilgili bazı ideallere dayandırılmasıdır. Temel farklılık noktası ise, bu hareketlerin liderleri konumundaki insanların Ehl-i Beyt zürriyetinden olmadıkları gibi, onlarla herhangi bir ilişkiye girmemeleridir.

Bu grup içerisinde zikredebileceğimiz en çarpıcı örnek Tevvâbûn hareketidir.⁵⁰ Tevvâbûn hareketinin temel noktası Hz.Hüseyin'in intikamının alınması düşüncesidir. Öyle ki, bu hareket Hz.Hüseyin'i Kûfe'ye davet edip, daha sonra da onun şehid edilmesine seyirci kalan insanların, onun intikamını almak üzere bir araya gelmeleri ve mücadeleye girişmeleri hareketidir. Bu nedenle de hareket Tevvâbûn diye isimlendirilmiştir.⁵¹ Hz.Hüseyin'i Mekke'den Kûfe'ye çağıran Süleyman b. Surâd, Müseyyeb b. Necebe, Abdullah b. Sa'd b. Nufeyl el-Ezdî, Abdullah b. Va'l et-Teymî ve Rifâ'a b. Şeddâd el-Becelî gibi isimleri bu hareketin liderliğinde görmemiz, bu tezi destekler mahiyettedir.⁵² Onlar, Hz.Hüseyin'in şehid edilmesine kendilerinin sebep olduklarını, bu nedenle onun intikamını alacaklarını savunuyorlar,⁵³ Ümeyyeoğullarına karşı galip gelirlerse onun intikamını almış olacaklarına, şayet başarısız olurlarsa onun uğrunda şehid olacaklarına inanıyorlardı.⁵⁴ Süleyman b. Surâd başkanlığında Nuhayle'de toplanan Tevvâbûn güçleri, Hz.Hüseyin'in kabri başına giderek, intikam duygularını güçlendirici konuşmalar ve törenler yapmışlardır.⁵⁵ Bu hareketi bertaraf etmek için Ubeydullah b. Ziyad tarafından görevlendirilen Husayn b. Numeyr liderliğindeki güçler Şam'dan gönderilen destek güçleriyle birleşerek onlarla mücadele için hazır hale gelmişti. İki karşıt gücün karşı karşıya geldiği esnada, Husayn'ın onların isteklerini öğrenmek ve bu isteklerinden vazgeçirmek için çeşitli girişimlerde bulunduğunu görüyoruz. Onların bu istekleri arasındaki bazı hususlar, konumuz açısından önemli ipuçları vermektedir. Onlar bu isteklerinde, Ubeydullah b. Ziyad'ın kendilerine teslim edilmesini, Abdülmelik'in halifelikten indirilmesini, Abdullah b. Zübeyr tarafından gönderilen görevlilerin

⁵⁰ Tevvâbûn Hareketi hakkında geniş bilgi için bkz: A.Turan Yüksel, İhtirastan İktidara Kerbela, Konya, 2001, s.124 vd.

⁵¹ Beyâsî, Ebü'l-Haccâc Yusuf, *el-İ'lâm bi'l-Hurûbi'l-Vâkıati fi Sadri'l-İslâm*, Thk: Şefik Câsir Ahmed, Amman, 1987, II/269, 270; Abdüşşâfi, 478,479; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini ve Siyâsî Muhalefet Partileri*, çev: Fikret Işıltan, Ank. 1989, s.116.

⁵² Taberî, *Tarih*, V/552; Belâzürî, *Ensâb*, VI/364; Beyâsî, II/261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV/158, 159.

⁵³ Taberî, *Tarih*, V/557; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/255; Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, III/101; Belâzürî, *Ensâb*, VI/364, 365; Beyâsî, II/262 vd.

⁵⁴ Yusuf el-İş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, Beyrut, 1996, s.194.

⁵⁵ Belâzürî, *Ensâb*, VI/366-370.

Kûfe'den çıkartılmalarını ve hilâfetin Ehl-i Beyt'e bırakılmasını istemişler, karşı taraf ise bu istekleri reddetmişlerdir.⁵⁶

Bu süreçte ortaya çıkan ilk ciddi hareket olarak ifade edebileceğimiz bu girişimi geniş bir bakış açısıyla değerlendirmeye tabi tuttuğumuz zaman, Hz.Hüseyin'in intikamını alma iddiasından başka Ehl-i Beyt davası veya Ehl-i Beyt zürriyeti ile ilgili bir tarafının olmadığını görürüz. Nitekim bu harekete katılanların bedevî Arap kabilelerine mensup kimseler olduğu⁵⁷ ve içlerinde Ehl-i Beyt zürriyetinden kimsenin bulunmaması gerçeği bu tespiti desteklemektedir. Yine onların Mekke'de bulunan Muhammed İbnü'l-Hanefiyye veya kendisini onun gönderdiğini iddia eden Muhtar es-Sekafî ile de herhangi bir ilişkiye girmemiş olmaları⁵⁸ yukarıda ifade ettiğimiz, istekleri içerisinde "hilâfetin Ehl-i Beyt'e bırakılması" isteklerinde ne kadar samimi olduklarını, diğer bir ifâde ile, böyle bir istekle neyi arzu ettiklerinin belirsizliğini göstermektedir. Diğer taraftan onların bu isteklerinin, tarih kaynaklarının çoğunda zikredilmemiş olması, bu hususun daha sonraki oluşumların tesiriyle rivâyetlere girmiş olabileceği ihtimalini de gündeme getirmektedir. Nitekim İbn Kesîr, Süleyman b. Surâd ve taraftarlarının bu isteklerinde sadece Ubeydullah b. Ziyad'ın kendilerine teslim edilmesini istediklerini nakletmektedir.⁵⁹

Bu konuda verebileceğimiz diğer bir örnek de Hucr b. Adiy hareketidir. Bu hareketi bizim konumuzla ilgili kılan yön temelde bu hareketin Hz.Ali aleyhine yapılan bazı uygulamalardan kaynaklanan tepkiyle başlaması ve bu yönüyle bir Ehl-i Beyt taraftarı hareketi gibi algılanmış olmasıdır.⁶⁰ Hucr'u hareket geçiren ilk nedenin Kufe valisi Muğire b. Şu'be'nin Hz.Ali'yi ve Hz.Osman'ın katillerini kötüleyen konuşma yapması olduğu⁶¹ belirtilirken aynı zamanda onun hareketinin arkasında diğer bazı sebeplerin olduğu şüphesi her zaman varlığını kotumuştur. Mesela Hucr, Hz.Ali'ye kötü sözler söylenmesine karşı çıkıp tenkit ederken bu esnada valiye: "Geldiğinden beri vermediğin atâlarımızı ver be adam...." diye seslenmiştir.⁶² Bu ifade hareketin arka planında rahatsız-

⁵⁶ Belâzürî, *Ensâb*, VI/370, 371.

⁵⁷ Fiğlalı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası*, İst.,1984, s.128, 129; Watt, 50.

⁵⁸ Taberî, *Târîh*, V/560, 561; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/248.

⁵⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/254.

⁶⁰ Hucr b. Adiy hareketi hakkında geniş bilgi için bkz.: İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ank., 1990, s.229 vd.

⁶¹ Taberî, *Târîh*, V/254; Ya'kûbî, II/230; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/472, 473; İsfahânî, *el-Eğânî*, XVII/133.

⁶² Taberî, *Târîh*, V/254; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/473.

lığı ortaya çıkaran nedenler arasında maddi birtakım unsurların bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Ehl-i Beyt kavramının istismar edilışinin en tipik örneği Muhtar es-Sekafi hareketi olmuştur. Bu hareketi Ehl-i Beyt'le ilgili kılan, harekete liderlik yapan ve hareketi sürükleyen Muhtar es-Sekafi'nin, Ehl-i Beyt'in kanını taleple yola çıkması ve Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ile ilişki kurup kendisini onun görevlendirdiğini iddia etmesidir. Hareketin temel çıkış noktası, Hz.Hüseyn'in kanını talep olmasının yanında, Ehl-i Beyt tabirinin kavram olarak sıkça kullanılması ve ileride Şîa akîdesini oluşturacak olan "Mehdî", "Vasî" gibi kavramlar ile bunlar etrafındaki düşüncelerin bu esnada şekillenmeye başlaması bu hareketin bu açıdan önem ve farklılığını ortaya koymaktadır.⁶³ Emevî idaresine karşı duyulan tepki ve Hz.Hüseyn'in intikamının alınması düşüncesi, diğer hareketlerde olduğu gibi bu hareketin de çıkış zeminini hazırlayan en önemli unsurlar olmuştur.⁶⁴ Muhtar, Medine'den ayrılıp Kufe'ye giderken Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ile görüşmüş ve onu Ehl-i Beyt'in kanını talep edeceğinden haberdar etmiştir.⁶⁵ Kûfe'de Muhtar es-Sekafi hareketi Tevvâbûn hareketi ile eş zamanlı gelişmiş ancak o Hz.Hüseyn'in kanını talep hakkının kendisine ait olduğunu çünkü kendisini Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'nin görevlendirdiğini iddia ederek bu harekete katılmamıştır.⁶⁶ Belâzürî, onun Kûfe halkına: "Beni Vâsî oğlu Mehdî Muhammed b. Ali, emîn, vezir ve seçilmiş bir emîr olarak size gönderdi. Bana, haramları helallaştırıranlarla savaşmayı ve Ehl-i Beyt'in kanını talep etmeyi emretti" dediğini haber vermektedir.⁶⁷ Muhtar es-Sekafi Tevvâbûn hareketinin başlamasıyla birlikte Abdullah b. Zübeyr'in Kûfe valisi Abdullah b. Yezîd tarafından tutuklanmıştı. O hapiste iken Rifâ'a b. Şeddâd'a yazdığı bir mektupta: "Ben görevlendirilmiş emîrim. Güvenilir bir kimse ve ordu komutanıyım. Zalimlerle savaşıp din düşmanlarından intikam alacağım. Sizi Allah'ın kitabına, Peygamber'in sünnetine, Ehl-i Beyt'in kanını talep etmeye, zayıfları korumaya ve haramları helallaştırıranlarla savaşmaya çağırıyorum..."⁶⁸ Muhtar'ın

⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 211 vd.

⁶⁴ Hüseyn Muhammed Süleyman, *Ricâlü'l-İdâra fi'd-Devleti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Suûdiyye, 1983, s.271; Yusuf el-'İş, 196.

⁶⁵ İbn Sa'd, V/98; Belâzürî, *Ensâb*, VI/378.

⁶⁶ Ya'kûbî, II/258; Dîneverî, 265; Suyûtî, Celalüddin Abdirrahman b. Ebibekir, *Tarîhu'l-Hulefâ*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1995, s.234; İbn Kesîr, VIII/290; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV/163.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâb*, VI/367.

⁶⁸ Taberî, *Tarîh*, V/606; Belâzürî, *Ensâb*, VI/374; İbn A'sem, V-VI/250; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV/214, 215.

bu faaliyetlerinin devam ettiği esnada biz sürekli olarak “Ehl-i Beyt’in kanını talep etme” ilkesinin vurgulandığına şahit olmaktadır.⁶⁹

Ubeydullah b. Ziyâd komutasındaki Emevî ordusu ile İbrahim b. el-Eşter komutasındaki Muhtar es-Sekafî güçleri karşı karşıya geldiklerinde, İbrahim’in ordusuna yaptığı konuşma yine konumuzla ilgili unsurlar taşıması yönüyle önemlidir. Bu konuşmasında şöyle demiştir: “Ey dinin yardımcıları, hak taraftarları ve Allah’ın askerleri... İşte Hz. Peygamber’in kızının oğlu olan Hüseyin b. Ali’nin katili Ubeydullah b. Mercâne. O, Hüseyin’le, çocuklarının ve kadınlarının arasını ayıran, gözlerinin önünde akıp duran Fırat suyundan içmelerine mani olan, evine ve ev halkına dönmesine veya Allah’ın geniş arazisinde bir yere gitmesine imkan vermeyen onu ve ehlini öldüren kişidir. Allah’a yemin olsun ki, onun Rasûlullah’ın, Allah’ın kendilerinden her türlü kusuru giderip tertemiz kıldığı mutahhar Ehl-i Beyt’ine yaptıklarını Firavun bile İsrailoğulları’na yapmamıştır. İşte Allah onunla bizi şimdi karşı karşıya getirmiştir. Allah sizlerin sadece Hz. Peygamber’in Ehl-i Beyt’ine yapılanlara kızarak yola çıktığınızı pekala bilmektedir.”⁷⁰ Bu konuşmadan sonra başlayan çarpışmada Emevî ordusu hezimete uğratılmış, başta Ubeydullah b. Ziyâd olmak üzere birçok kişi öldürülmüştür.⁷¹ Kısmî bazı başarılar elde etmişse de bu hareket uzun süreli olmamıştır. Muhtar es-Sekafî güçlerinin dağıtılıp kendisinin de Kûfe’deki valilik sarayına sıkıştırıldığı esnada: “Ben, Arabın şerefliilerinden bir adamım. İbn Zübeyr’in Hicaz’a, Necde’nin Yemâme’ye ve Mervan’ın Şam’a hükmettiklerini, oralara sahip olduklarını gördüm. Ben neden bunlardan biri olmayayım..? Bura’yı (Kûfe ve Basra’yı) bu düşünce ile aldım. Ancak ben Arapların nedâmet duydukları Ehl-i Beyti Nebî’nin intikamını isteyerek hareket ettim..” dediği rivayetlere yansımıştır.⁷² Hareketin her aşamasında Ehl-i Beyt’ten dem vuran ve onların kanını talep için yola çıktığını idda eden Muhtar’ın gerçek niyet ve düşüncesinin ne olduğunu bu satırlar çok net olarak ortaya koymaktadır.

Siyâsî ve fikrî mücadelelerin ortaya çıkardığı bu sosyal çalkantı sonuçta, müslümanlar arasındaki görüş farklılıklarına bağlı olarak İslam toplumunu itikâdî alanda iki guruba bölmüştür. İşte müslümanların acı tecrübelerle sarsıldığı bu dönemde tâbir olarak Ehl-i Beyt, Arap toplumu içerisinde daha önceki

⁶⁹ Taberî, *Tarih*, VI/15,16; Belâzürî, *Ensâb*, VI/385, 386; İbn A’sem, V-VI/257 vd.; Dineverî, 265; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/265.

⁷⁰ Taberî, *Tarih*, VI/88; Belâzürî, *Ensâb*, VI/425; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/281.

⁷¹ Halife b. Hayyât b. Ebi Hubeyre, *Tarîhu Halife b. Hayyât*, Thk: Mustafa Necib Fevvâz, Beyrut, 1995, s.164,165; Belâzürî, *Ensâb*, VI/426; Dineverî, 270, 271.

⁷² Taberî, *Tarih*, VI/107.

dönemlerde ifade ettiği anlamdan farklı bir yapıya dönüşerek, kavram olarak yeni bir görünümle ortaya çıkmıştır.

Ehl-i Beyt kavramının bu dönem içerisinde revaçta olmasının psiko-sosyal temellerinin de unutulmaması gerekir. Öyle ki, asabiyet ruhunun beslediği Hâşimî taraftarlığı, Hz.Ali, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'in karşılaştığı kötü muamele ve mücadeleler nedeniyle onlar çevresinde sabit bir kitlenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Emevî halifelerinin uygulamaları ortaya çıkan bu taraftarlığın marjinal bir yapıya bürünmesine katkı sağladığı da bilinen bir gerçektir. Bu taraftarlığın, neden Hicaz veya diğer bir bölgede değil de Irak bölgesinde zuhûr ettiği ise ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Hz.Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine karşı tüm müslümanlar tarafından duyulan sevgi ve saygı unsurlarının da beslediği bu olgu, tabire giydirilen yeni anlamla, Ehl-i Beyt taraftarlığı şekline dönüşmüştür. Ancak, Ehl-i Beyt fertlerinin hayatta olduğu dönemde Ehl-i Beyt taraftarlığı şeklindeki bir oluşumun varlığından söz etmemiz oldukça zordur. Bunun, genel tarih içerisinde de bir çok örneğini gördüğümüz belirli bir kişi veya fikir çevresinde ortaya çıkan oluşumların genelde o kişinin vefatından sonra şekillenip belirgin hale gelmesi sosyal gerçeğiyle de izah edilmesi mümkündür. Zira Ehl-i Beyt fertlerinin siyâsî faaliyetlerinde de çok açık bir şekilde görüleceği gibi, onların böyle bir gurup oluşturma ve taraftar toplama gayretleri olmamıştır. Öyleyse bu gurubun oluşum temellerinin onlara bağlanması doğru bir temellendirme olmayacağı gibi, böyle bir iddia da gerçekleri yansıtmayacaktır.

Kavram olarak bozulma sürecinin başladığı bu dönemden sonra Ehl-i Beyt, kelime anlamıyla temellenen Kur'an ve hadis yorumundan uzaklaşıp bir gurubun siyâsî ve îtikâdî sisteminin temeline oturtulan bir "Mefhum" haline gelmiş ve bu gurup içerisinde tek taraflı olarak tartışmaya kapatılmıştır. Bununla beraber İslam dünyasında o gün olduğu gibi bugün de istismar ve tartışmaların devam ettiği yine sahip olduğu yapı ve özellikler nedeniyle belki daha uzun yıllar devam edeceği karşı çıkılmaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.